

ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЛЛЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

В. ПОЛІШ

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

У статті аналізуються історичні та етнографічні дослідження Поділля у першій половині ХІХ ст. Характеризуються особливості зародження наукових та аматорських підходів до вивчення історії і культури краю, їх ідеологічна спрямованість та значення для розвитку українського руху на Поділлі.

Ключові слова: краєзнавство, етнографічні дослідження, Поділля, українофільство.

Аннотация

В статье анализируются исторические и этнографические исследования Подолья в первой половине ХІХ в. Характеризуются особенности зарождения научных и любительских подходов к изучению истории и культуры края, их идеологическая направленность и значение для развития и распространения украинского движения на Подолье.

Ключевые слова: краеведение, этнографические исследования, Подолье, украинофильство.

Summary

This article analyzes the historical and ethnographic research skirts in the first half of the ХІХ century. Characterized features origin and amateur scientific approaches to the study of the history and culture of the region, their ideological orientation and importance for the development and distribution of Ukrainian national movement on the tail.

Key words: local history, ethnographic research, Podillya, Ukrainophilism.

Після приєднання Поділля до Росії у 1793 р. влада приділяла значну увагу його ідеологічному обґрунтуванню. Цьому завданню слугувало намагання довести однокорінність українців і росіян, спільність їхньої історичної долі, заперечити українську окремішність. Попри ці зусилля влади чимало представників місцевої еліти та інтелігенції відмовлялись переймати великодержавну ідеологію і вбачали в українцях окремий народ з власною історією та самобутньою культурою. Вони доклали значних зусиль, щоб обґрунтувати самостійність українського народу та довести його культурну унікальність. Тому дослідження діяльності істориків, етнографів та краєзнавців Поділля, які йшли врозріз з російською пропагандою та всіяко популяризували свої погляди у суспільстві, є досить важливим.

Серед тих, хто вивчав праці дослідників Поділля, слід згадати насамперед І.Франка¹ та В.Щурата². За радянських часів і після проголошення незалежності України низка науковців приділяла увагу як комплексним дослідженням краєзнавчої науки, етнографії, так і окремим діячам та персоналіям, зокрема Л.Баженова³, С.Гальчака⁴, В.Колесник⁵, Г.Нудьгу⁶.

Поділля як невід'ємна частина України на початку ХІХ ст. долучилось до процесу національного відродження, початковий етап якого характерний значною активізацією діяльності дворян козацького походження на теренах Лівобережної України та польсько-українського шляхетства на Правобережжі. Попри демонстрацію цими верствами проросійської чи пропольської лояльності, вони значною мірою зберігали українську ідентичність і нерідко виявляли автономістичні прагнення⁷. Одним з головних чинників виникнення зацікавленості у вивченні української історії та культури стала ідея народності, яка прийшла із Західної Європи після Великої Французької революції, поширення інтересу до народної творчості

під впливом ідей романтизму. В результаті відбувалося зростання потягу до творчості українського народу, який згідно з новим суспільним баченням являв собою не тільки представників еліти, а й простий люд, в якому, мовляв, і зберігається «душа народу». Активізувались етнографічні дослідження та вивчення різноманітних форм фольклору. Народна творчість стає символічним «продуктом» нації, «головним полем битви» в боротьбі навколо визнання окремішності українства, насамперед його культури та історії⁸.

Поділля хоча і розвивалося в органічній єдності з іншими українськими землями, але мало водночас певні відмінності від інших регіонів. З часу приєднання Поділля до Російської імперії у 1793 р. (унаслідок другого поділу Речі Посполитої) влада імперії намагалась з допомогою різноманітних засобів знищити громадсько-політичні і культурні нашарування, що залишилися після понад 200-річного панування на цих землях польської шляхти. У Подільській губернії, порівняно з двома іншими губерніями Правобережної України – Волинською та Київською, нараховувалася найбільша кількість польських землевласників, які були найбільш консервативною верствою суспільства. За даними Д.Бовуа, серед всього населення Поділля поляки становили 12,3% на середину XIX ст., та 6,5% наприкінці століття. Але вихідці з польської шляхти володіли 93%⁹ (за іншими даними – 90%¹⁰) від усіх поміщицьких господарств у регіоні. Хоча доволі часто поняття «поляк» і «католик» змішувались і статистика враховувала не тільки поляків за національністю, а й багатьох представників української шляхти, які в силу певних обставин змушені були прийняти католицьку віру. Але все ж польська мова, освіта, католицька релігія посідали панівне становище, та й чиновницький апарат складався переважно з представників польської шляхти.

Про небажання польського елемента на Поділлі погодитись зі змінами, які ініціювала російська влада, виразно свідчить той факт, що польська шляхта не хотіла віддавати своїх дітей на навчання до більш престижної Київської губернської гімназії, оскільки там навчання здійснювалося російською мовою, в той час як у Вінницькій гімназії навчання велося польською мовою та майже всі викладачі гімназії і директори були поляками¹¹.

Імперський уряд намагався нівелювати вплив польсько-шляхетської верстви на Поділлі, здійснивши перерозподіл конфіскованих після повстання під проводом Т.Костюшка земель, які належали його учасникам та тим, хто підтримував лідера, між високопоставленими особами та дворянами, які брали участь у приєднанні земель Речі Посполитої до Росії. Також великої ваги надавали релігійним питанням. Православне віросповідання, що було офіційно визнаним на приєднаних територіях, отримувало всіляку допомогу – від передачі церкви у власність земель до підтримки звичайних селян, які бажали перейти у православ'я або у підпорядкування церкви¹².

Але незважаючи на ці кроки, російській владі не вдалося суттєво змінити соціально-політичне становище на Правобережній Україні. За роки перебування цих земель у складі Речі Посполитої польські культурні та релігійні традиції настільки сильно вкорінилися, що польська мова проникала навіть у середовища православного духовенства¹³.

Отже, перші кроки на шляху до зміцнення самодержавної імперської влади були здійснені у галузі адміністративно-територіального поділу і насадження російських суспільно-політичних інститутів та традицій. Але не отримавши бажаних результатів, російська влада значно інтенсифікувала ідеологічний тиск, що мав на меті поширювати ідею «однаковості» українського і російського народу та поступову мінімалізацію впливу польської шляхти. Цей процес активізувався після повстання 1830–1831 рр., яке мало фатальні наслідки для політичних позицій польської шляхти та водночас домінуючого статусу польської мови у суспільних відносинах та освіті.

Перші дослідження Поділля, яке щойно увійшло до складу Російської імперії, оминали історичну сферу і зосереджувалися на топографії, вивченні природних особливостей краю

та статистиці, необхідних для військової галузі та господарської експлуатації губернії. Важливим моментом було те, що ці дослідження велику увагу приділяли національному та соціальному складу населення¹⁴ і українці виділялись як окремий етнос.

Але з початком курсу на ідеологічне обґрунтування включення Правобережної України до складу Російської імперії вектор досліджень змінився, перевага почала надаватись краєзнавчим, етнографічним та археографічним працям. Вони ставили за мету довести, що історичний та культурний розвиток Поділля є невід'ємною частиною загальноросійської історії. Боротьба російської і польської державницьких ідеологій та релігійне протистояння православних і римокатоликів суттєво вплинули на формування українських патріотичних настроїв. Отже, важливим фактором пробудження національної свідомості у представників української еліти на Поділлі слід вважати краєзнавчі і особливо етнографічні дослідження. Попри те, що багато з них на початку XIX ст. мали за мету обґрунтування певних ідеологічних позицій, вони мали позитивні наслідки, адже до них долучалося дедалі більше представників різних верств населення та національностей.

Головною специфікою краю на початку XIX ст. був вирішальний вплив значної кількості польської шляхти на всі сфери суспільного, політичного та культурного життя. Як наслідок, на Поділлі першими, хто почав говорити про українську ідентичність та самобутність, стали письменники, публіцисти та дослідники історії, які представляли українсько-польську шляхту. У цьому середовищі зароджувався початковий етап українського руху, діячі якого зацікавилися минулим краю та його культури.

На початку XIX ст. історичні дослідження Поділля були здійснені у контексті переважно загальнопольської історії. Водночас серед представників польської інтелігенції виділилася ціла низка письменників, публіцистів, етнографів, які не бачили Поділля поза межами польської держави, але сприймали його як свою Батьківщину, визнавали окремішність українського народу та його мови, унікальної культури і звичаїв.

Дехто з представників польської інтелектуальної еліти усвідомлював необхідність діалогу та порозуміння з українським народом для спільного опору посяганням Росії на традиційний устрій, який формувався у краї протягом багатьох століть. Особливо ці тенденції посилювалися після польського повстання 1830–1831 рр., коли для багатьох ставало зрозумілим, що українці і поляки мають спільну мету – запобігти утвердженню імперської влади в краї.

Одним з перших, хто пішов урозріз з тогочасною польською історіографією, був Ян Потоцький (1761–1815). Я.Потоцький народився на Поділлі (с. Пиків сучасного Калинівського району Вінницької обл.), був дуже освіченою та амбітною людиною. Він навчався в університетах Швейцарії, отримав славу невтомного мандрівника, багато подорожував, брав участь у Війні за баварську спадщину (1778), через рік став учасником походу Мальтійського ордену проти піратів Середземномор'я. В подальшому писав публіцистичні замітки та художні твори, присвячені дослідженням старожитностей в Іспанії, Угорщині, Сербії, Єгипті та Туреччині, в яких сам брав участь. Був учасником подій Французької революції, де приєднався до якобінців. Через свої радикальні суспільно-політичні погляди та прихильність до проведення реформ мав велику кількість опонентів у Варшавському сеймі, що призвело до завершення активної політичної діяльності на теренах Польщі та від'їзду на рідне Поділля. Там у своїй резиденції у м. Тульчин він розпочав активно займатися літературною діяльністю та науковими історичними дослідженнями. Згодом перейшов на службу російському уряду. Опублікувавши працю «Коротка історія народу Росії», яка була присвячена імператору Олександру I, отримав в його особі могутнього покровителя, до якого неодноразово звертався за допомогою¹⁵.

Перебуваючи у Петербурзі, розпочав вивчення «малих» регіонів імперії. Окремими книгами видав розвідки з історії Херсонщини (1804), Волині (1805) та Поділля (1805)¹⁶.

У книзі «Стародавня історія Подільської губернії» Я.Потоцький зробив спробу обґрунтувати автохтонність населення Поділля та приналежність його до давньої Русі¹⁷. Причому у ній відсутня ідеалізація впливу та ролі Польщі в історії Правобережної України. Ці дослідження мали великий вплив на формування офіційного підходу до історії регіону та стали підґрунтям для зародження широкого опору польській шовіністичній ідеології серед науковців.

Більшість подальших досліджень історії Поділля, що здійснювалися проросійськими науковцями та аматорами-краєзнавцями, мали здебільшого статистичний та описовий характер, адже ці землі були новоприєднаними, тому російський уряд мав про них обмаль інформації. Свідченням тому є те, що значна кількість історичних публікацій першої половини XIX ст. мали у своїй назві слова «обозрение» і «сведения», зміст таких досліджень не торкався національних чи культурно-історичних питань.

Важливим кроком для дослідження історії краю стало видання з 1838 р. «Подольских губернских ведомостей», в яких регулярно публікувались розвідки з історії Поділля. Також окремі дослідники-краєзнавці друкували історичні нариси в різноманітних виданнях Російської імперії¹⁸.

Значну роль у зборі історичних джерел до історії Поділля відіграла діяльність «Тимчасової комісії для розгляду давніх актів», яка була заснована у Києві 1843 р. Її члени, а це були переважно професори та співробітники Київського університету, займалися пошуками джерел з історії України, здійснювали археологічні та етнографічні експедиції¹⁹. Учасником однієї з таких експедицій до Правобережної України у жовтні 1846 р. був Т.Шевченко. Прямуючи до Кам'янка-Подільського, він ненадовго зупинявся у різних селах, через які проїжджав, та робив нотатки і записи. У Кам'янці-Подільському зблизився з місцевою інтелігенцією, зокрема з викладачем міської чоловічої гімназії П.Чуйкевичем, який записав до його альбому декілька народних пісень, а згодом активно поширював вірші поета серед учнів. Т.Шевченко цікавився долею Устима Кармалюка та записав присвячену йому народну пісню²⁰.

Збирання інформації з історії Поділля досить часто ініціювалося зі столиці імперії. Так, 1845 р. новостворене імператорське Російське географічне товариство двічі надсилало прохання духовенству Поділля та Волині про збір різного роду джерел – «цікаві документи, щоденники подорожей, церковні літописи, давні мапи і плани, замітки географічні, етнографічні і статистичні»²¹.

Свої наукові розвідки проводили польські автори, які мали на меті довести, що Поділля являє собою «східні креси» Польщі. Серед їхніх праць можемо назвати «Статистично-топографічний і історичний опис Подільської губернії» В.Марчинського, «Поділля, Волинь, Україна. Картини місць і часу» В.Пшездзецкого, та «Старожитна Польща під поглядом географічним історичним і статистичним» авторства відомих польських істориків М.Балінського та Т.Ліпінського²².

Більшість польських дослідників історичного минулого земель Правобережної України першої половини XIX ст. намагалась обґрунтувати цивілізаційну роль Польщі та довести, що Поділля є невід'ємною частиною Речі Посполитої (якої на той час уже не існувало, але значна частина представників шляхти не втрачала надію на її відродження), де українців не визнавали як окрему національну спільноту. Але інша частина українсько-польського шляхетства погоджувалась із самобутністю українського народу. Тому серед історичних праць, написаних у першій половині XIX ст., незважаючи на їх кількість та розмаїття ідеологічних підходів, тільки незначна частина здійснила реальний вплив на українські національні ідеї на Поділлі. Але, попри це, вони відіграли важливу роль у пробудженні українських патріотичних настроїв серед інтелігенції Поділля.

Отже, зародження краєзнавчого руху відбувалося під постійним тиском з боку польських та російських політичних кіл. Тому в основній масі дослідження історії Поділля здійснювалися,

виходячи з ідеологічних позицій, які відкидали будь-які проукраїнські ідеї. Але все-таки дослідження, які проводилися, відіграли значну роль у створенні підґрунтя для виникнення, розвитку та поширення ідей українського національного відродження і стали однією з причин сплеску історіографічного руху другої половини XIX ст. Тому незважаючи на ідеологічне викривлення та відверті антиукраїнські позиції більшості дослідників історії Поділля першої половини XIX ст., вони мали велике значення в плані нагромадження фактичного матеріалу з історії України.

Якщо в історичних розвідках говорити про окремішність українського народу та самотність української культури не дозволяла цензура, то дослідження народної творчості та фольклору майже не мали обмежень і їм приділяли увагу чимало представників тогочасної інтелектуальної еліти на Поділлі. Ця робота мала важливе значення для розвитку українського руху, адже, як зазначав М.Грушевський, «в устах селян зціліла пам'ять про українську минувшину, про козачину, пам'ять затрачена панством»²³.

Одним з перших українських етнографів вважають Зоріана Доленгу-Ходаковського (1774–1825), який публікувався під псевдонімом Адам Чарноцький. Серед зібраних ним етнографічних зразків нараховують понад 2 тисячі українських пісень²⁴, значна частина яких була зібрана на Поділлі. З.Доленгу-Ходаковського вважали одним з найкращих збирачів фольклору, В.Залеський говорив про його методику дослідження: «Чув про його спосіб збирання народних пісень, як він в короткому кожущку, з невеликою торбиною на плечі і пляшкою горілки під пахвою ходить від кожного до кожного, від ксьондза до ксьондза, від органіста до органіста, від дядка до дядка, від одної баби-співачки до іншої, від одного дударя, чи діда з лірою до другого, і всюди просить, закликає, пригощає. Сам співає вбираючи майже все, що Слов'янська земля пропонує, – то є єдиний і правильний спосіб збирання народних пісень»²⁵. На жаль, наукові розвідки та художні твори, що вийшли з-під його пера, були написані польською мовою, але незважаючи на це, досить точно відображали первісний текст. Матеріали з деяких його рукописів видрукували у своїх фольклорних збірниках П.Лукашевич та М.Максимович²⁶. В.Доманицький, аналізуючи діяльність З.Доленги-Ходаковського, зображає його як найкращого збирача українського фольклору першої половини XIX ст.²⁷

Не менш вагому роль в етнографічних дослідженнях Поділля відіграв Залеський Вацлав Міхал (1799–1849), який активно займався збором фольклорного матеріалу у західних регіонах України. Зібрані ним зразки народної творчості увійшли до збірника «Пісні польські та українські галицького люду» (1833). У передмові до цього видання В.Залеський зазначав, що фольклор має велике значення як основа розвитку літератури та неоціненне джерело пізнання народу. Тому свої творчі пошуки він почав з фольклору, який, за його словами, полюбив ще з дитинства, «з молоком матері», і надавав йому великого значення для формування світобачення поетів. «Найбільшою проблемою усіх наших поетів, на мою думку, є брак народності», – зазначав В.Залеський²⁸. Значну кількість методів та ідей, які вважав найбільш правильними, він запозичив у З.Доленги-Ходаковського²⁹. Діяльність В.Залеського була високо оцінена відомими діячами українського національного руху, такими як М.Шашкевич, М.Максимович, І.Франко, деякі з них допомагали йому в укладанні збірника³⁰.

Варто також відмітити Казімежа Вуйціцького, польського етнографа, публіциста та фольклориста, який протягом 30–40-х років XIX ст. зібрав та опублікував значну кількість легенд, оповідань і переказів, до яких увійшли матеріали, зібрані в різних частинах Подільської губернії. Він підтримував досить тісні зв'язки з членами «Руської трійці»³¹. Хоча сучасники і відзначали, що його робота має дилетантський характер і в ній відсутня чітка наукова методика, але визнавали цінність зібраного фактичного матеріалу, який був дуже багатий, зокрема на давні записи козацьких пісень.

Відомий російський письменник, лексиколог та етнограф Володимир Даль у 1831 р., працюючи лікарем у Кам'янець-Подільському, активно цікавився українським етнографічним матеріалом, збирав зразки фольклору в прилеглих до міста селах, вивчав мовні особливості регіону. Вони були опубліковані протягом 1860-х рр. у «Переказах українського народу» та використані у «Тлумачному словнику живої великоросійської мови»³². Свої враження від перебування на Поділлі вчений виклав у творі «Подольянка».

Українська культура та фольклорний матеріал цікавили не тільки професійних дослідників краю та літераторів, на цій ниві зустрічаємо і значну кількість аматорських збирачів зразків народної творчості. Їхню роботу високо оцінювали та використовували їхні напрацювання для укладання своїх фольклорних збірників М.Максимович, М.Номис, П.Лукашевич та ін.

Великим прихильником та знавцем народної творчості був Бенедикт Гуревич (1750–1817), який народився на Львівщині в с. Уйлові. Освіту отримав у Львівському колегіумі. Після одруження з Ю.Мнішек (Потоцькою) придбав села на Поділлі, згодом – землі в Уманському ключі та оренду в с. Гулівці Вінницького повіту, але більшість часу мешкав у резиденції Потоцьких у Тульчині, де займався перекладацькою та літературною діяльністю. Від природи у нього була схильність до пісенної творчості, він був активною та веселою людиною, прихильно ставився до української народної творчості та всіляко її популяризував. Мав тісні зв'язки з простими селянами, був бажаним гостем на весіллях, де імпровізував українською мовою жарти та пісні³³. У своєму заповіті, звертаючись до дружини, говорив, «щоб з селянами Стодудьців (одне із сіл, яким володів – *В.П.*) не як з невільниками, але як мати з дітьми обходилась, бо я вільно народжений селянин, як моїх братів у Христі, так і отець дітей поважаю»³⁴.

Український фольклор відіграв основоположну роль у формуванні таланту відомого композитора Фелікса Ліпінського (1815–1869), який активно популяризував українські пісні під час своїх подорожей Європою. Пісенну народну творчість він збирав на теренах Поділля та Волині, після чого опрацьовував її для виконання під акомпанемент фортепіано. З цими музичними творами виступав у Львові разом з відомим угорським композитором Ф.Лістом, у містах Австрії, Росії, Німеччини і Франції. Його твори на мотиви українських народних пісень викликали захоплення слухачів³⁵.

Значний внесок у дослідження української народної культури здійснив Спиридон Осташевський (1798–1875), який походив з польського шляхетського роду. Народився він у с. Тютки Вінницького повіту, навчався у Вінницькій гімназії, а згодом – у лицей у Кременці. Брав участь у польському повстанні 1830–1831 рр., після чого повернувся до с. Миршарівки Гайсинського повіту. Після одруження з Р.Буяльською зайнявся господарською (був одним з найвідоміших конярів на Правобережній Україні) та літературною діяльністю. Збирав український фольклор, казки, перекази, легенди, пісні. Добре знав українську мову та досліджував її особливості, а також традиції та звичаї селянства. Багато писав сам, переважно це були гумористичні казки українською мовою, в основі яких лежали фольклорні елементи: «Казки мої не видумка, – але збирав-єм, що казали старі люде і що цікавого, або дивного за моїх літ сталось»³⁶. Мав доволі посередній письменницький талант, тому часто обмежувався лише трансформацією фольклорного матеріалу. Його твори були опубліковані 1850 р. у Вільно в книзі «Півсотні казок для веселих людей» латинською мовою, які потім були доповнені та перевидані 1869 р. у Києві уже українською, а також у двох томах «Пів сотні казок, батько дочкам», виданих у Києві 1851–1852 рр.³⁷ Не завжди добре римованим віршем він переказує народні легенди (про Зміїв вал, про могилу Сороку, про Потоцького Каньовського та ін.). У передмові до першого видання книги він закликає: «Ми, українці, знаймо, в що наші діди давно вірили, слухаймо казок, які старі люди розказували, учімося пісні Народа – то нас до чогось доведе»³⁸. Починаючи з 1847 р., почав друкувати народні твори та свої казки

на сторінках журналу «Athenaeum», який виходив у Вільно. Незважаючи на невисоку мистецьку вартість його віршів, як відзначає І.Франко³⁹, можемо стверджувати про значну дидактичну роль його літературної діяльності. Як зазначив В.Щурат, С.Осташевський хотів підняти народ морально⁴⁰.

Велику роль у збереженні і популяризації української мови та культури відіграла Діонізія Понятовська (1816–1868). Народилася вона в с. Курилівка Літинського повіту, отримала досить ґрунтовну домашню освіту, знала декілька іноземних мов. Відома своїми історичними працями, в яких досліджувала різноманітні питання польської історії. Д.Понятовський, з яким вона одружилася, походив з української гілки шляхетського роду Цюлек⁴¹, що був вельми заможним та знатним, усі його представники були ревними католиками та відомими меценатами. Д.Понятовська багато перейняла від чоловіка і славилася своєю богобоязню і шляхетністю⁴². Це не стало перепорою для Д.Понятовської у зацікавленні українською культурою. Дуже добре її ставлення до українців висловив польський історик Е.Хеленіуш: «Вона любила Україну і люд сільський... Впливала на громадську думку, на знайомих, друзів, родичів, щоб ті були як найшляхетніші по відношенню до селян, своїм духом розв'язувала їх пути... Кохала народ український, з яким жила, серед якого народилась, серцем матері»⁴³. Задля лікування від хвороб постійно була змушена виїжджати за кордон, але в період перебування в Україні займалася збиранням фольклорного матеріалу⁴⁴.

Значний слід в історії українського національного руху залишив виходець зі шляхетського роду Генрик Яблонський (1828–1869), який народився в с. Стрільчинці Барського повіту. Освіту здобув у Кам'янецькій гімназії, де був одним з найбільш здібних учнів. Займався збиранням народних пісень, писав поетичні твори, незважаючи на польське походження, українську мову вважав рідною. Дізнавшись про початок «Весни народів» 1848 р., покинув навчання та виїхав до Львова, де проводив активну суспільно-політичну діяльність і писав статті та прокламації революційного змісту⁴⁵. Один із своїх віршів «Мученикам вольності з р. 1847»⁴⁶ присвятив діячам Кирило-Мефодіївського братства.

Значний внесок у популяризацію української культури здійснив О.Волковський. Відомий український освітній діяч та письменник М.Чалий у спогадах за 1844 рік говорить про нього: «Уроженець Юго-Западного края, сын воссоединенного попа-униата, воспитанник Уманской базилианской школы этот забавник, под маской полишинеля скрывал глубокое знание быта разношерстного населения Правобережной Украины. Он основательно изучил нравы и обычаи польской шляхты и православного сельского люда... Вот отчего смешливые иногда до слез анекдоты Волковского, несмотря на их скромное содержание, были так характерны, так занимательны»⁴⁷. У передмові до збірника, виданого М.Номисом у 1864 р., про О.Волковського говориться як про великого майстра «розказувати казки та брехеньки». До цього збірника О.Волковський надіслав близько 600 зібраних ним українських приказок та прислів'їв⁴⁸.

Із закликами до збору народних переказів та пісень як важливого джерела історії дохристиянських часів звертався до своїх колег відомий освітній діяч, історик та вчений-правознавець, завдяки якому було відкрито низку шкіл у Волинській і Подільській губерніях та ліцей у Кременці, – Тадеуш Чацький (1813–1865)⁴⁹.

Отже, у першій половині XIX ст. Поділля як органічна складова України долучилося до широкого культурного та ідейного руху, спрямованого на українське національне відродження. На його початковому етапі це проявилось у зацікавленні історичним минулим та культурою регіону. На жаль, жорстка царська цензура не дозволила проводити дослідження з українських національних позицій та здійснювала жорсткий ідеологічний тиск, послуговуючись тезою про єдність українців Поділля і російського народу. З другого боку, історія краю висвітлювалася з пропольських позицій, що слугувало спротиву польської шляхетської верстви тиску з боку Росії. Попри ці обставини, зацікавлення українською народною

творчістю, яке виникло в національно-свідомих колах українсько-польської шляхти Поділля, активізувало етнографічні та історичні дослідження, які досить швидко почали набувати популярності. Вони стимулювали нові наукові та ідейні пошуки і торували шлях до розвитку українського національного руху в регіоні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Франко І. С. О. Осташевський. Сто байок // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К., 1980. – Т. 27. – С. 234–237.
- ² Щурат В. Спиридон Осташевський і його писання // Осташевський С. Півкопи казок для веселого міра. – Львів, 1910. – С. 7–11.
- ³ Баженів Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX століть: Становлення. Історіографія. Біобібліографія. – Хмельницький, 1995. – 256 с.; його ж. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
- ⁴ Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст. / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2011. – 876 с.
- ⁵ Колесник В. Відомі поляки в історії Вітчизни: Біографічний словник. – Вінниця, 2007. – 1008 с.; її ж. Польська і російська гімназії в Мурах в першій половині XIX ст. // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Мат-ли міжнар. наук. конф. «Єзуїт. комплекс у Вінниці крізь призму століть», 9–10 верес. 2010 р. / Вінниц. обл. краєзнав. музей. – Вінниця, 2011. – С. 173–203.
- ⁶ Нудьга Г. А. Українська пісня в світі: Дослідження. – К., 1989. – 536 с.
- ⁷ Семчишин М. Тисяча років української культури. – К., 1993. – С. 211.
- ⁸ Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). – СПб., 2000. – С. 22.
- ⁹ Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914 рр.: Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – К., 1998. – С. 60–61.
- ¹⁰ Труды этнографически-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. ч. П. Г. Чубинским. – СПб., 1872. – Т. 7. – С. 289.
- ¹¹ Колесник В. Польська і російська гімназії в Мурах в першій половині XIX ст. – С. 178.
- ¹² Смолій В. А. Воз'єднання Правобережної України з Росією. – К., 1978. – С. 166–168.
- ¹³ Труды этнографически-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. – С. 224.
- ¹⁴ Баженів Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX століть. – С. 31.
- ¹⁵ Гальчак С. Д. Вказ. праця. – С. 166–167.
- ¹⁶ Żółtowska M. Potocki Jan h. Piława // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1984. – Т. XXVIII/1, zeszyt 116. – S. 35.
- ¹⁷ Баженів Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX століть. – С. 31.
- ¹⁸ Там само. – С. 33–34.
- ¹⁹ Там само. – С. 44.
- ²⁰ Тищенко В. І. Фольклорні публікації та фольклористичні дослідження про Устима Кармалюка // Народна творчість та етнографія. – 1974. – № 1. – С. 91.
- ²¹ Гальчак С. Д. Вказ. праця. – С. 168.
- ²² Баженів Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX століть. – С. 32.

- ²³ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.; Відень, 1921. – С.489.
- ²⁴ Малаш-Асамитова Л. У пошуках фольклорних збірників Доленги-Ходаковського // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №4. – С.73.
- ²⁵ *Wacław z Oleśka*. Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego. – Lwow, 1833. – S.XI.
- ²⁶ Доленга-Ходаковський Зоріан // Українська літературна енциклопедія. – К., 1988. – Т.1. – С.86.
- ²⁷ Доманицький В. Піонер української етнографії (Зоріан Доленга-Ходаковський) // Записки НТШ. – Львів, 1905. – Т.LXV (65), кн.ІІІ. – С.1–43.
- ²⁸ *Wacław z Oleśka*. Op. cit. – S.V.
- ²⁹ Бородін К. Внесок Вацлава з Олеська у розвиток слов'янського народознавства // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2005. – Вип.55. – С.122.
- ³⁰ Там само. – С.119.
- ³¹ Кирчів Р.Ф. Вуйціцький Казімеж // Українська літературна енциклопедія. – Т.1. – С.365.
- ³² Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст. – С.118–119.
- ³³ Колесник В. Відомі поляки в історії Вітчизни. – С.108.
- ³⁴ Державний архів Вінницької області. – Ф.222. – Оп.1. – Спр.805. – Арк.23.
- ³⁵ Нудьга Г.А. Вказ. праця. – С.68.
- ³⁶ Українською музою натхненні: (Польські поети, які писали українською мовою). – К., 1971. – С.29.
- ³⁷ *Pulaski K.* Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. – Т.І. – Brody, 1911. – S.148.
- ³⁸ Єфремов С. Історія українського письменства / За ред. М.К.Наєнка. – К., 1995. – С.353.
- ³⁹ Франко І. Вказ. праця. – С.234.
- ⁴⁰ Шурат В. Вказ. праця. – С.9.
- ⁴¹ Колесник В. Відомі поляки в історії Вітчизни. – С.497.
- ⁴² *Heleniusz E.* Wspomnienia Lat Minionych. – Т.2. – Кр., 1876. – S.531.
- ⁴³ Ibid. – С.533.
- ⁴⁴ *Stabrawa A., Ziemiński M.* Poniatowska Dionizja // Polski Słownik Biograficzny. – Т.ХХVІІ/1, zeszyt 114. – S.407.
- ⁴⁵ Колесник В. Відомі поляки в історії Вітчизни. – С.870.
- ⁴⁶ Дневникъ рускій. – Львов, 1848. – Ч.1. – С.16.
- ⁴⁷ Чальй М.К. Воспоминания. – Вып.2: 1844–1852. – К., 1895. – С.VІІІ.
- ⁴⁸ Українські приказки, прислів'я та інше. Збірники О.В.Марковича и других. Спорудив М.Номис. – СПб., 1864. – С.ІІ.
- ⁴⁹ Колесник В. Відомі поляки в історії Вітчизни. – С.833.